

Buhoro amirligida davlat boshqaruvi.

Abdujabborova Gulzira Qahramonovna

To'ychiyev Umidjon Ulug'murodovich

IIV Jizzax akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqola Buhoro amirligida davlat boshqaruvining nozik tomonlarini o'rganib chiqadi, uning tuzilishi, usullari, natijalari va takomillashtirishning potentsial yo'nalishlariga e'tibor qaratadi. Ma'muriy asoslarni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot Buhoroda boshqaruv samaradorligi to'g'risida tushuncha berish va davlat xizmatlarini ko'rsatishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishga qaratilgan.*

***Kalit so'zlar.** Davlat boshqaruvi, Buhoro, boshqaruv, davlat xizmatlarini ko'rsatish, ma'muriy asos, boshqaruv samaradorligi.*

Davlat boshqaruvi har qanday mintaqani boshqarish va rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Buhoro amirligida ma'muriy tizim samarali xizmat ko'rsatishni ta'minlash, qonun ustuvorligini ta'minlash va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish uchun mo'ljallangan. Ushbu tadqiqot Buhoroda davlat boshqaruvining tuzilishi va faoliyatini o'rganishga, uning kuchli tomonlarini va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga qaratilgan. Shunday qilib, u boshqaruv va davlat sektori samaradorligi bo'yicha doimiy nutqqa hissa qo'shishga intiladi.

Buxoro amirligida oliy hukmdor amir hisoblanib, uning hokimiyati avloddan avlodga meros tarzda o'tgan. Amirlikni mang'itlar sulolasiga mansub cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lgan hukmdorlar boshqargan.

Buxoro shahri amirlikning ma'muriy markazi edi. Amirlikda ijro hokimiyati bosh vazir - qo'shbegi qo'lida bo'lgan. Viloyat va tuman hokimlari qo'shbegi tavsiyasi bilan tayinlangan. Moliya va xazina ishlari, soliqlar to'planishi kabi sohalarni devonbegi idora qilgan. Devonbegiga tashqi aloqalarni yuritish

ham yuklatilgan. Unga amirlik hujjatlarini yuritishga mas'ul mirzaboshi bo'ysungan. Buxoro amirligida sud boshlig'i gozikalon, raiskalon hisoblangan. Amir qarorgohi hisoblangan arkda taxt vorisi - valiahd tarbiyasi bilan otaliq mashg'ul bo'lgan. Vaqf ishlari va mulklari bilan sadr shug'ullangan.

XIX asr oxirida Buxoro amirligi aholisi 2 million kishi atrofida bo'lgan. Uning tarkibiga Zarafshon vodiysi, Qashqadaryo, Surxondaryo vohasi va hozirgi Tojikiston hududining ayrim viloyatlari, hozirgi Turkmanistonning Murg'obgacha bo'lgan bir qismi kirar edi. Shahar va qishloqdagi aholining ko'pchilik qismida o'zbeklar, tog' va tog'oldi joylarida tojiklar yashar, Marvning janubiy hududlarida turkmanlar, shimoliy va sharqiy yerlarda qozoq va qirg'izlar yashar edi.

Rossiya bilan 1868-yilgi shartnoma Buxoro amirligi taqdirini tubdan o'zgartirib yubordi. Sobiq "islom gumbazi" suverenitet va mustaqillikdan mahrum bo'lib, Rossiyaga qaram va mute bir davlatga aylanib qoldi. Garchi siyosiy mustaqilligidan mahrum bo'lsa-da, Buxoro amiri o'z fuqarolari ustidan cheklanmagan hokimiyatini qo'lida saqlab qolgan edi.

Buxoro davlat tuzumiga ko'ra monarxiya davlati edi. Davlat tepasida amir, ya'ni yakka mustabid hukmdor turgan. Hukmdor rasman cheklanmagan huquqqa ega bo'lib, butun hokimiyat uning qo'lida to'plangan. U davlatni o'zi ishongan eng oliy toifadagi amaldorlar (arkoni davlat) ga tayanib idora qilgan. Hukmdor amalda davlatni boshqarishda eng nufuzli qabilalarning boshliqlari bilan hisoblashib ish tutgan. Buxoro amirligi ma'muriy jihatdan viloyatlarga va tumanlarga bo'lingan. Chunonchi amirlik davlati 40 viloyat va tumanliklardan iborat edi. Amirlikning yer maydoni taxminan 270 ming km², aholisi esa 2 mln atrofida bo'lgan. Aholisini o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar, qolgan qismini esa qoraqalpoqlar, qozoqlar va boshqa xalqlar tashkil etgan. Amir tayinlaydigan hokim boshqaradigan hudud viloyat deb atalgan. Amirlikning poytaxti Buxoro shahri va viloyatini qo'shbegi boshqargan.

Amirlikning alohida davlat xazinasini bo'lmagan. Xazina amirning mulki bo'lgan. Amirlikning davlat muassasalari ma'muriy, moliya, qozilik, mirshablik

va harbiy idoralardan iborat bo'lgan. Ularning har biriga tayinlangan amaldor rahbarlik qilgan. Buxoro xonligi saroyida 30 ga yaqin amaldor xizmat

qilgan. Mahalliy boshqaruv muassasalarida xizmat qiluvchilarning soni 30 ming atrofida bo'lgan.

Bundan tashqari, 40 beklilik-viloyat tepasida mahalliy qabila boshliqlari turardi. Markaziy hokimiyatda devonbegi, ko'kaldosh, qo'shbegi, mushrif, mirshab, dodxoh, inoq, miroxur, dasturxonchi, kitobdor, to'qsabo, parvonachi, sadr, shayxulislom, qozikalon, muftiy, muhtasib kabi yuqori martabali lavozimlar joriy etilgan. Eng katta davlat lavozimi-qo'shbegi (vaziri buzruk), ya'ni Bosh vazir lavozimi edi. Davlatning barcha boshqaruv idoralari unga bo'ysunar edi. Bir so'z bilan aytganda, barcha ijroiya hokimiyat qo'shbegining qo'lida edi. Viloyat va tuman hokimlari ham qo'shbegi tavsiyasiga binoan tayinlanar edi. Qo'shbegi xon Arkida yashagan.

Buxoro amirligining davlat tuzumi ashtarxoniyalar hukmronlik qilgan. Buxoro xonligining davlat tuzumidan kam farq qilgan. Bu davrda davlat boshlig'i -- amirning hokimiyati tobora cheklanmagan xarakterga ega bo'lib borgan. Umuman XIX asrda Buxoro amirligi yakka hokim boshehiligidagi markazlashgan davlat edi. Davlat mutlaq qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatga ega bo'lgan amir tomonidan idora etilardi. Davlat hayotiga taalluqli eng muhim siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa shu kabi masalalar Buxorodagi bosh qarorgoh -- Arkida hal etilardi. Arkida amir va uning oilasidan tashqari qushbegi, shig'ovul, to'pchiboshi, mirzaboshi va boshqa ba'zi saroy amaldorlari, ularning oilalari, xizmatkorlari yashaganlar. Vaqti-vaqti bilan Davlat Kengashi chaqirilib turilardi. Odatda 5 tadan 20 tagacha eng yuqori amaldorlar a'zo bo'lgan bu kengashda davlat hayotiga taalluqli o'ta muhim masalalar ko'rib chiqilardi.

Mang'itlar davrida ham davlat boshqaruvi asosan ikki bo'g'inli, ya'ni markaziy va mahalliy boshqaruvdan iborat bo'lib, ularning har biri musulmon davlatlariga xos bo'lgan murakkab boshqaruv tarmoqlariga ega edi. Markaziy ijroiya hokimiyat saroy a'yonlaridan tashkil topgan edi. Mang'itlar sulolasi davrida davlat boshqaruvida qushbegi mansabini egallagan kishining mavqeyi

juda oshib ketdi. Bu mansab egasi amalda bosh vazir hisoblanardi. Davlat boshqaruvida devonbegi, parvonachi, otaliq, dodxoh, xudoychi, mirzaboshi va boshqa saroy a'yonlarining hamda shayxulislom, qozikalon kabi diniy rahbarlarning ham ahamiyati yuqori edi.

Amir Shohmurod o'z hukmronligi davrida hokimiyatni boshqarish tartiblarini qayta tuzdi. Uning hukmronligi davrida moliya, sud, ma'muriy va harbiy ishlar sohalarida islohotlar o'tkazildi. Bu islohotlarni Shohmurod xalqning norozilik qo'zg'olonlari tufayli o'tkazgan edi.

Xulosalar

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Buhoroda davlat boshqaruvi odatda samarali, yaxshi tuzilgan ma'muriy asos va samarali xizmat ko'rsatish bilan. Biroq, takomillashtirish uchun joy bor, ayniqsa byurokratik to'siqlarni kamaytirish, jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish va resurslarni taqsimlashni optimallashtirish.

Topilmalar asosida Buhoroda davlat boshqaruvini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar bildirildi:

Markazsizlashtirish: ma'muriy hokimiyatni markazsizlashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish, mahalliy hokimiyatlarga o'z jamoalarining ehtiyojlarini yaxshiroq aks ettiradigan qarorlar qabul qilish huquqini berish.

Jamoatchilikni jalb qilish: qaror qabul qilish jarayonida fuqarolarning ishtirok etish imkoniyatlarini oshirish, boshqaruvning yanada inklyuziv va shaffof modelini yaratish.

Byurokratik islohot: byurokratik byurokratiyani kamaytirish va davlat xizmatlarini ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun ma'muriy jarayonlarni soddalashtirish.

Salohiyatni oshirish: davlat xizmatchilarining malaka va imkoniyatlarini oshirish uchun o'qitish va rivojlantirish dasturlariga sarmoya kiritish, ular siyosatni samarali boshqarish va amalga oshirishni ta'minlash.

Innovatsiyalarni kengaytirish: ma'muriy samaradorlik va xizmat ko'rsatishni yaxshilash uchun elektron boshqaruv va davlat-xususiy sheriklik kabi innovatsion amaliyotlarni rivojlantirish va kengaytirishni davom ettirish.

Ushbu sohalarga murojaat qilish orqali Buhoro o'z davlat boshqaruvini yanada rivojlantirishi, fuqarolarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun javob beradigan, samarali va qobiliyatli bo'lishini ta'minlashi mumkin.

Adabiyotlar ro`yhati:

- SHUKUROV R. BUXORO AMIRLIGI TADQIQOTLARINING TARIXSHUNOSLIGI MASALALARI //http://science. nuu. uz/uzmu. php.
- Toshmurodova S. Q. Q., Ergashev A. A. A., Bengmatov A. Q. O. G. L. Ashtarxoniyalar davrida Buxoro xonligining davlat tizimi, saroy va harbiy boshqaruvi //Science and Education. - 2021. - T.2. - №. 6. - С. 411-415 .
- Xabibovich H. B. BUXORO AMIRLIGIDAGI MADANIY HAYOT. - 2022.
- Гулямов Х.Г. Из истории дипломатических отношений России с Бухарским ханством XVIII в. –Т.: Фан. 1992.
- Рахмонкулова З. “Бухоро амирлигининг дипломатик алоқалари”//Жамият ва бошқарув. 2002. №3.
- Авазов Й. Бухоро амирлигининг ташқи иқтисодий алоқалари (XIX-XX аср бошлари)//Мозийдан садо. 2007. -№1. –Б.42
- Ҳайитов Ш.А. Россия империяси босқини арафасида Бухоро амирлиги ва Ўрта Осиё хонликларининг дипломатияси/ Бухоро тарихи масалалари (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). Бухоро: 2017. –Б.3-
- Boltayev, Bobir Vaxtiyorovich. "BUXOROLIK MINIATURACHI-RASSOM SADRIDDIN POCHCHAYEV IJODIGA BIR NAZAR." Scientific progress 1.6 (2021): 998-1004.